

نقش کنگره ها و یادواره‌های شهیدان، در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

داود امینی^۱

چکیده

در جریان انقلاب اسلامی ایران که با دلاورمردی مبارزان مسلمان به پیروزی رسید، مردان بزرگی جان خود را در راه به سرانجام رسیدن آن از دست دادند و بسیاری نیز، زیر شکنجه های ساواک و در زندان های مخوف، سخت ترین ناملایمات را تحمل کردند. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران هم بخشی از تاریخ سراسر افتخار کشور ماست. بازخوانی حوادث و وقایع آن، با استفاده از آثار و اسناد متقن میسر است. اسناد دفاع مقدس و شهدا و ایثارگرانی که در آن نقش داشتند، سندهایی هستند که گاهی ممکن است به صورت فیلم، مصاحبه و یا بیان خاطره و به تعبیری آرشیو شفاهی باشد که برای انتقال حقایق وقایع دفاع مقدس به نسل های آینده، می توان به آن استناد جست.

آرشیو شفاهی، یکی از روش های ضبط و انتقال تاریخ ایثارگران و شهیدان انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی است که تاکنون مراکز اسنادی کشور گام های خوبی در این راستا برداشته اند. جمع آوری و تدوین خاطرات مبارزان مسلمان کشورمان در جریان انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، که بسیاری از آنان به خیل شهدا پیوسته اند و جمع کثیری نیز در شمار ایثارگران قرار دارند، می تواند کمک زیادی به انتقال تاریخ کشورمان به آیندگان کند.

برپایی کنگره ها و یادواره های شهدای مبارز مسلمان انقلاب اسلامی و شهیدان دفاع مقدس، که همواره در نقاط مختلف کشورمان و از سوی نهادها برگزار می شود، فرصتی است تا به انجام مصاحبه و گردآوری خاطراتی به شکل آرشیو شفاهی در باره شهدا و ایثارگران، از طریق مصاحبه و نقل خاطرات مبارزان و زندانیان سیاسی دوره پهلوی، سرداران جنگ تحمیلی و رزمندگان، جانبازان و آزادگان مبادرت گردد. خانواده های شهدا، ایثارگران، جانبازان و آزادگان، نمادهای ملموس جنگ تحمیلی هستند. جانبازان و آزادگان، اسناد زنده دفاع مقدس هستند، اما در مجموع اسناد صوتی و تصویری و به تعبیری آرشیو شفاهی، از اکثر آنها در اختیار نداریم.

منابع اطلاعات و اسناد و آثار به جا مانده از دفاع مقدس، به عنوان ماده خام برای پژوهشگران و نویسندگان علاقه مند به قلم زدن در این حوزه، از ارزش والایی برخوردار است؛ لیکن تاریخ شفاهی مکمل این اطلاعات تاریخی خواهد بود. محققانی که می خواهد وارد تحقیقات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و پژوهش در مورد شهدا و ایثارگران بشود، باید به حدی اسناد متقن و مستند در اختیارش باشد، تا به خاطر حرف های بی پایه و اطلاعات ضعیف، در تشخیص اسناد دچار سردرگمی نشود. تدوین آرشیو شفاهی در کنار آرشیو مستند شده اسناد، تنها راهی است که می تواند این گره را بگشاید. محققین نیاز دارند تا مصاحبه ها و خاطرات سرداران و رزمندگان و ایثارگران را با اسناد موجود تطبیق دهند تا بتوانند به درستی قضاوت کنند. این گونه است که می توان از تحریف تاریخ انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، ممانعت کرد. محققان تاریخ نگاری جنگ، درصددند تاریخ جنگ را در گذر زمان از گزند تحریف

¹ پژوهشگر تاریخ معاصر

حقایق آن دور نگه دارند تا بدین وسیله، دین خود را به خون شهدا و وظیفه خود را در قبال فرزندان این سرزمین ادا کنند. در این راستا، تهیه و تدوین تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، یکی از بهترین ابزار است.

کلید واژه ها

سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران، شهیدان، آرشیوشفاهی، دفاع مقدس، ایثارگران، انقلاب اسلامی

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی و به دنبال آن حوادث دفاع مقدس یا جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، بخشی از تاریخ سراسر افتخار کشور ماست. بازخوانی حوادث و وقایع آن، با استفاده از آثار و اسناد متقن میسر است. اسناد و آثار انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و شهادتی که در آن جان خود را نثار کردند و ایثارگرانی که در آن پیروزی ها نقش داشتند، همه سندهایی هستند که به صورت رسمی و غیر رسمی با یک اتفاق یا اقدام مرتبط با انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، چه به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم مربوط می شوند و ممکن است به شکل نوشته رسمی و غیر رسمی، نامه، سند، یادداشت، فرم، نقشه، عکس، کروکی، فیلم یا خاطره باشد که برای انتقال حقایق، وقایع و نقش آفرینی ایثارگران در پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس به نسل های آینده، می توان به آن ها استناد جست.

طبق اساس نامه مصوب، یکی از مهم ترین وظایف بنیاد شهید و امور ایثارگران در قبال شهدا و ایثارگران، جمع آوری، حفظ و نگهداری و معرفی آثار فرهنگی، ادبی، هنری، وصایا و دیگر آثار شهدا و ایثارگران می باشد که برای تحقق این منظور، تاکنون طرح ها و دستورالعمل های گوناگونی از سوی آن سازمان تدوین و به مرحله اجرا گذارده شده است. حاصل این فعالیت ها، جمع آوری حدود یک و نیم میلیون برگ سند، از آثار شهدا و دو میلیون برگ سند، از ایثارگران است که از طریق طرح های مختلفی نظیر طرح مشعل شهادت بنیاد شهید انقلاب اسلامی و طرح های مرکز اسناد فرهنگی ایثارگران، حاصل شده است. از آن جا که نگارنده خود در مدیریت و اجرای طرح تهیه شناسنامه فرهنگی شهیدان آرشیو بنیاد شهید انقلاب اسلامی شرکت داشته است، با تجربیاتی که حاصل گشته بود، در برپایی کنگره های متعدد شهدای منطقه 19 که با همکاری ستاد بزرگداشت شهدای منطقه 19، حوزه 345 جواد الائمه(ع)، سپاه ناحیه مقاومت بسیج ابودر و شهرداری منطقه 19 برگزار می شد، مشارکت جست و با رویکرد آرشیوی، در کارگروه جمع آوری اسناد و آثار و اطلاعات مکتوب، با شکل دهی بخش تاریخ شفاهی کنگره بزرگداشت شهدای منطقه 19، اقدام به اجرای طرح مصاحبه شفاهی با ایثارگران، جانبازان، رزمندگان دفاع مقدس، خانواده شهدا و برخی از مبارزین انقلاب اسلامی نمود. از این روی، با تجارب و شناختی که نگارنده از آرشیو ملی و بسیاری از مراکز اسنادی و آرشیوی کشور و نیز، بنیاد شهید و امور ایثارگران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که غالباً کنگره ها و همایش های شهدا از سوی این نهادها و توابع آن صورت می گیرد، داشت و با اشراف بر برخی از مشکلات اجرای طرح ها و برنامه های آرشیو شفاهی، بر آن شد تا به بررسی راه های صحیح ایجاد آرشیو شفاهی ایثار و شهادت اهتمام ورزد. آن چه مهم است، این که چنین نوشتاری می تواند مسئولین این کنگره ها را نسبت به امر مهم علم آرشیو شفاهی آشنا ساخته و انتشار کتب و منابع دیجیتالی و دیداری و شنیداری این یادواره ها را از پختگی و سطح علمی بالاتری در حوزه آرشیو شفاهی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس برخوردار سازد.

دامنه آرشیو شفاهی دفاع مقدس

با گسترشی که دفاع مقدس در بین اقشار مردم پیدا کرده بود، چه آنانی که به طور مستقیم در دفاع درگیر شده بودند و چه کسانی که با واسطه و در پشت جبهه تلاش می کردند، صحنه نبرد دفاع مقدس به گستردگی کشور بزرگ ایران شده بود. حال که سال‌ها از جنگ تحمیلی می‌گذرد، این گستردگی اطلاعات و اسناد مرتبط با آن، می‌باید مستند سازی شود. معنای این سخن آن است که **همه مردم ایران که به هر نحوی در دفاع مقدس اقداماتی را برای حمایت و تقویت جبهه نبرد به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم انجام می‌دادند، باید سوابق و مدارک و شواهد و خاطرات شفاهی خود را در آرشیو جمع‌آوری کنند.** علاوه بر اسناد شهدا، که از اهمیت خاصی برخوردار است، اسناد شخصی ایثارگران و همچنین آرشیو شفاهی آنان نیز، می‌باید شامل همه کسانی شود که از جنگ به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم خسارت دیده‌اند. این گروه، کسانی هستند که هدف بمباران قرار گرفتند؛ گروهی که به آسیب دیدگان امداد رسانی کرده‌اند؛ بخشی که آواره شده‌اند؛ صاحبان صنایع و مشاغل که از حمله دشمن آسیب دیده‌اند؛ مردمی که از جنبه مالی، فنی، اقتصادی، عمرانی، صنعتی، سیاسی، تبلیغاتی و غیره، حامی رزمندگان اسلام بوده‌اند؛ خانواده رزمندگان و ایثارگران؛ طوایف، اقوام، مذاهب و اقلیت‌های مذهبی، مسئولان دولتی و ارگان‌های عمومی غیر دولتی؛ سازمان‌ها و انجمن‌های مدارس، دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه و دیگری که در جنگ و پشتیبانی از جنگ، سهیم بوده‌اند، همه را در بر می‌گیرد. همچنین، جامعه عظیم و پرشور زنان، در همه سطوح در سراسر کشور و همه رده‌ها، اعم از پشتیبانی، فرهنگی، بهداشتی، درمانی و غیره؛ جامعه ایثارگران به طور خاص، جانبازان، آزادگان، شهدا، خانواده‌های شهدا و رزمندگان؛ جامعه مهندسان، پزشکان، تجار، امدادگران در جبهه و پشت جبهه، رانندگان اعم از آن‌هایی که در خطوط جبهه و پشت جبهه برای تأمین امکانات و حمل و نقل افراد و رزمندگان و امکانات بسیار زیاد آنها حماسه‌ها آفریدند؛ سیستم پشتیبانی جنگ، اعم از آشپزخانه‌ها، واحدهای تأمین لباس و تجهیزات؛ بخش تعاون جبهه شامل جمع‌آوری اجساد شهدا، تجهیز آنها، شناسایی و انتقال شهدا، اعلام به خانواده‌ها و برگزاری مراسم پرشور تشییع و مراسم دیگر و همه کسانی که به نحوی برای تأمین نیازمندی‌های جبهه چه در داخل کشور یا خارج کشور، کوشیده‌اند و حرف و سخن ناگفته دارند، را در بر می‌گیرد. تمامی این دسته‌ها، می‌باید آثار و اسناد مکتوب و شفاهی‌شان در آرشیوهای دفاع مقدس و به خصوص در آرشیو ملی، و آرشیو سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران و آرشیوهای حفظ اسناد دفاع مقدس، جمع‌آوری و نگهداری شود.

رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در این باره در تقریظی که بر کتاب «شانه‌های زخمی خاکریز» نوشته است، این مطلب را چنین بیان می‌دارد:

« بسیار لازم بوده و هست که جبهه گیان رسته‌های غیر رزمی مانند: جهادگران، امدادگران، رانندگان، آشپزها و تدارکاتی‌ها که هر کدام عالم مخصوص به خود داشته‌اند، بعضاً فداکاریشان از رزمندگان خطوط مقدم کم‌خطر تر نبوده؛ بلکه حتی پرخطر تر هم بوده، (مثل سنگرسازان و خاکریز زنان) نیز، شرح خود را بنویسند، یا بگویند و کسی بنویسد.» (1)

سخن رهبر انقلاب، تأکید و سفارش ایشان بر تشکیل و ایجاد تاریخ شفاهی و ثبت خاطرات دفاع مقدس از زبان ایثارگران جنگ تحمیلی است. برای نمونه، جنبه‌های گوناگون نقش زنان در دفاع مقدس را در اثر بسیار ارزنده کتاب «دا» که حاصل یک کار آرشیو شفاهی است، می‌توان دید. در واقع مادران و همسران رزمندگان و شهدا و نوشتارها و گفتارهای آنان و از همه مهم‌تر، رفتار و کردار این دلاور زنان در جریان انقلاب اسلامی و دوران دفاع مقدس، از موارد مهمی است که باید در کنگره‌ها و یادمانه‌ها، به آنها توجه کرد و اسناد شفاهی‌شان را جمع‌آوری و

آرشیو کرد. تمهیدات و پشتیبانی های زنان که به ابتکار خودشان در جنگ انجام یافته، باید به نوعی در تاریخ بماند. بخش عظیمی از خدمات پزشکی دفاع مقدس به ویژه خدمات پرستاری را زنان ارائه کردند و خاطرات پرستاران زن نیز، موضوع شایان توجهی است. (2) به همین دلیل است که کارگروه ثبت خاطرات و فعالیت های جامعه پزشکی زنان دوران دفاع مقدس شکل می گیرد و پایه آن بر آرشیو شفاهی استوار است و در پی برگزاری یادواره هاست.

به دلیل سرگرم بودن همه نهادهای مرتبط با جنگ تحمیلی در اصل جنگ و عدم امکان جمع آوری اسناد مرتبط با حرکت های ایثار و شهادت، و همچنین غفلت از جمع آوری و حفظ اسناد متقن، در زمان دفاع مقدس و در همان سال های جنگ تحمیلی، هم اینک اسناد زیادی با توجه به وسعت زمانی و مکانی و نیز اهمیت سیاسی و نظامی دفاع مقدس، در آرشیوهای کشور موجود نیست. همین مسئله اهمیت تهیه و نگهداری آرشیو شفاهی برای ارائه آن به محققان و پژوهشگران دفاع مقدس را نشان می دهد.

در واقع، گردآوری اسناد و آثار جنگ، باید همزمان با دیگر اقدامات دفاعی و رزمی اجرا می شد. گرچه واحدهایی از بخش سمعی و بصری سپاه پاسداران، افرادی را در زمان جنگ برای ضبط دلاوری های فرماندهان جنگ، در مقرهای فرماندهی و خطوط رزمی در دفاع مقدس ساماندهی و اعزام می کرد؛ ولی تا حدودی غالب دستگاه های مرتبط با جنگ تحمیلی، از این مسئله غافل بودند. حتی بسیاری از نهادهایی که اقدام به تهیه آرشیو شفاهی از طریق مصاحبه با فرماندهان و رزمندگان اسلام کردند، به دلیل عدم آشنایی با طریقه نگهداری و بی توجهی مسئولین ذیربط، پس از سال ها نگهداری در محل های نامناسب و یا جابجایی های امکان و مسئولین نگه داری آن ها، از بین رفتند. همین موضوع، موجب شده تا با اطلاعات و بررسی هایی که نگارنده در حین مدیریت و کار در آرشیو مرکزی و موزه های بنیاد شهید در بهشت زهرا و چیدر و در جریان اجرای طرح تهیه شناسنامه فرهنگی شهیدان و همچنین طرح مصاحبه با خانواده ها و رزمندگان اسلام در خصوص شهدای محلی و منطقه ای انجام داده و به جمع آوری اسناد شهدای منطقه 19 پرداخته، علی رغم این که متوجه وجود منابع و اسناد ارزشمندی در این آرشیوها شده است، لیکن با تحقیقات و اطلاعات میدانی، جای بسیاری از اسناد و آثار گرانبهای شهدا و ایثارگران دفاع مقدس و از جمله آرشیو شفاهی ایثار و شهادت را برای اکثر شهدا، در این آرشیوها خالی دیده است.

از آنجا که بخش وسیعی از آثار و اسناد دفاع مقدس را اسناد شهدا و ایثارگران تشکیل می دهند، از این روی آرشیو بنیاد شهید و امور ایثارگران، از اهمیت زیادی در این رابطه برخوردار می گردد. در رویداد های تاریخی کشور، از جمله جنگ تحمیلی، شواهد و دلایل روشنی که در درون اسناد و آثار آن نهفته است، می تواند علاوه بر کمک به بازخوانی حوادث و وقایع، به اثبات حقانیت و رفع انحرافات و تحریفات احتمالی و درک واقعیات تاریخی دفاع مقدس، کمک شایان توجهی کند. از مهم ترین رویدادهای قرن ما، پس از وقوع و پیروزی انقلاب اسلامی، حادثه مهم و اثرگذار هشت سال دفاع مقدس است که به علل متعدد و به سبب ویژگی های منحصر به فرد آن، باید برای تدوین اتفاقات آن، با استفاده از دلایل و شواهد و قراین که مهم ترین آن، استفاده از اسناد و مدارک متعدد و متنوع در حوزه های گوناگون است، بهره جست. به یقین یکی از مهمترین منابع در آرشیو دفاع مقدس، آرشیو شفاهی است. در سال های اخیر در بنیاد شهید، منشور اسناد ایثارگران منتشر شده است که نشانگر چشم انداز روشن و پیشرفت های آینده آرشیو این بنیاد خواهد بود. بی شک آرشیو شفاهی نیز بخشی از آرشیو شهدا و ایثارگران را تشکیل خواهد داد. با بررسی موضوعات و محورهای اعلامی نشست تخصصی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت و با تکیه بر اهمیت و جایگاه کنگره های شهیدان، می توان به تبیین و بازشناسی نقش و نسبت تاریخ شفاهی، در ثبت و

ترویج فرهنگ ایثار و شهادت پی برد و بر بازیابی و بازشناسی اولویت های تاریخ شفاهی در حوزه ایثار و شهادت از منظر این کنگره ها و امکان غنابخشی به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت در انقلاب اسلامی و دفاع مقدس تکیه کرد.

اهمیت آرشیو شفاهی کنگره ها و یادواره شهدا

حادثه دفاع مقدس باید بدون کم و کاست به نسل های دیگر منتقل شود و این کار بدون مستند سازی، امکان ندارد. بخشی از این مستند سازی شفاهی امروز از سوی کنگره های شهدا صورت می گیرد. با دستاوردهایی که از دفاع مقدس و بازماندگان آن داریم و با برنامه ریزی که در برپایی کنگره های سرداران شهید انجام می دهیم، می توانیم برای همیشه بخشی از هویت ملی کشورمان را شکل دهیم. همه مردم و اقشار و گروه ها، حق دارند درباره جنگ بدانند و نسبت به خصوصیات و فداکاری های شهدا و ایثارگران جنگ شناخت داشته باشند. **اگر مستند سازی اسناد شفاهی در این کنگره ها و یادواره های شهیدان جنگ تحمیلی صورت نگیرد، ما نمی توانیم بدون سند متقن، نسل های آینده را با جنگ و شهدا و ایثارگران، آشنا کنیم.** مستند سازی اسناد و آثار هم فقط خاص آثار مکتوب نیست. گرچه گاهی عکس یا تصویر چند ثانیه ای به اندازه چند جلد کتاب، ارزش و معنا و مفهوم دارد. آثار باقی مانده از شهدا و رزمندگان، قمقمه ای که تیر خورده، یک چفیه یا پلاک شهید و یا تانک عراقی آتش گرفته، می تواند آثار مهمی از جنگ باشد. آثار مکتوب، خاطرات، فیلم، عکس و تصویر، آثار و تجهیزات باقی مانده، همه آنها باید جمع آوری و گردآوری شود. (3) اما فیلم و صوت هایی که از رزمندگان و شهدا در حین جنگ و یا قبل از عملیات ها ضبط شده و یا مصاحبه هایی که با ایثارگران جنگ تحمیلی برای تکمیل آرشیو شفاهی دفاع مقدس صورت می گیرد، همگی مکمل یکدیگر در تدوین تاریخ حقیقی جنگ تحمیلی هستند.

این انقلاب و مقاومت در جنگ، مردمی بوده و اثراتش هم باید مردمی باقی بماند. نسل های آینده، با این اسناد مکتوب و شفاهی زندگی می کنند. ثبت و نگهداری این آثار بسیار مهم و بارز است. امروز باید از همه ابعاد انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، برای زندگیمان و تربیت نسل های آینده استفاده کنیم. یکی از این ابعاد، سیره و روش زندگی و رزم شهدا و ایثارگران است. هم اکنون نسل جدید با وجود نزدیکی به واقعه انقلاب اسلامی و حادثه جنگ تحمیلی، از واقعیت های آن ها اطلاع چندانی ندارند. از همیاری مردم در انقلاب و محبت بسیجی ها در جبهه ها و آن همه پیوند ها، فداکاری ها، قهرمانی ها، نوآوری ها و فناوری ها در دفاع مقدس، بی اطلاعند. این ها را اسناد شفاهی و مکتوب می تواند نشانشان دهد. امروز باید با نشان دادن اسناد شجاعت و مقاومت امام و شهدا، آنان را الگو معرفی کنیم.

آثار و اسناد مکتوب و شفاهی شهدا و ایثارگران دفاع مقدس و اسناد مرتبط با آن، به خوبی گویای حال و هوای فضای حاکم بر آن دوران و افراد شرکت کننده در جنگ و روابط فی مابین آنها است که مصادیق گوناگون آن را می توان به راحتی در میان اسناد و مدارک دید و به عنوان سند مکتوب و آرشیو شفاهی، به آیندگان ارائه کرد. با نگاهی به نامه های رزمندگان که برای پدر و مادر و فرزندان و همسر و خواهر و برادران خود نگاشته اند، و یا یک نوار ضبط شده ای که در آن، به بیان توصیه ها و وصیت نامه خود پرداخته اند، می توانیم طرز فکر، اعتقادات، خواسته ها، امیال، امیدها و آرزوهای اجتماعی و فرهنگی و سیاسی و مذهبی آنان را بررسی و تحلیل کنیم. گاهی اوقات تفسیر هم لازم نیست و گفته ها و نوشته ها، خود کاملاً گویا و روشن است. از جمله آنها وصیت نامه ها، مکاتبات و مکالمات ضبط شده بین رزمندگان و فرماندهان و ده ها مورد مشابه است که باید به صورت مصدق بدن آنها توجه کرد. با بیانی روشن تر باید گفت که اسناد مکتوب و شفاهی دفاع مقدس، فقط گویای اتفاق و رویدادی

خاص نیست؛ بلکه مجموعه ای از اطلاعات است که کارشناسان گوناگون باید آنها را تحلیل کنند و زوایای زندگی آن دوران را به تصویر کشند و این موضوع است که بر اهمیت جمع آوری و حفظ و اطلاع رسانی اسناد آرشیو شفاهی می افزاید. (4)

سند متقن و مستند شده، چه مکتوب باشد و چه مصاحبه شفاهی، می تواند موجب رفعت مکانی و جایگاه و اعتبار مدعا باشد. تکیه قرار دادن سند از هر نوع، یک مطلب محتوایی است که انسان همیشه باید مستند صحبت کند و این مطلب در اخبار و احادیث و روایات هم آمده است. **آن چیزی که از جنگ باقی مانده، دو بخش است: یکی آثار جنگ شامل: اماکن، بناها، قرارگاه ها، قبور شهدا، تجهیزات، ادوات و اشیای موزه ای که ما به عنوان یادگار جنگ می شناسیم و بخش دوم، اخبار جنگ است که به طرق شفاهی و نقل تاریخ وقایع جنگ و یا در اسناد مکتوب مختلف، به دست ما رسیده است.** در واقع ما اسناد جنگ را می باید از این دو حوزه جستجو کنیم. این همان کاری است که هم اکنون در کنگره های شهیدان انجام می شود. آثار جنگ شامل اسناد مکتوب و غیر مکتوب مثل فیلم، صدا، اشیاء عکس و غیره می شود و هرگز این ها از یکدیگر جداپذیر نیستند. اسناد شهدا و ایثارگران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، اسنادی است که بازمانده از تجربه و حضور مبارزان و رزمندگانی است که در انقلاب و جنگ، نقش آفرینی کردند. حال برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی باقی مانده و در شمار ایثارگران جنگ هستند. **نباید اجازه دهیم به خاطر ضعف مدیریت، ساماندهی و حفظ امنیت، اسناد انقلاب و دفاع مقدس با شهادت و یا فقدان جانبازان، آزادگان و ایثارگران از بین بروند. چنان چه تاکنون بسیاری از اسناد شفاهی جنگ، بر اثر بی توجهی، از میان رفته است. اگر اسناد نداشته باشیم، هر کسی تفسیری از جنگ ارائه می کند و چیزی را به جنگ نسبت می دهد و دفاع مقدس را تحریف می کند.** این مسئله مهم، وظیفه ما را در جمع آوری و حفظ اسناد و آثار شفاهی شهدا و ایثارگران جنگ تحمیلی روشن می سازد. توجه روز افزون به برپایی کنگره های سرداران و رزمندگان شهید دفاع مقدس این فرصت را برای جبران کاستی ها فراهم آورده است و باید از ظرفیت های ایجاد شده بهره گرفت.

با گذشت یک ربع قرن از پایان جنگ، اسناد مکتوب، فیلم ها و نگاتیو ها و نوارهای صوتی، همه به آستانه عمر نابودی خود رسیده و بعضی که در شرایط نامطلوبی بوده اند، از بین رفته اند. به همان میزان که اسناد مکتوب و شفاهی از دسترس ما خارج می شوند، تجربیات گران بهایی که به بهای سنگین خون پاک جوانان به دست آمده، در خطر از دست رفتن قرار می گیرد. با حفظ این اسناد، می توان حقیقت انقلاب و جنگ را از طریق پژوهش های انسانی و اجتماعی، به نسل های آینده انتقال داد. ماده اولیه این پژوهش ها، اسنادی است که با طی فرایند اسنادی، برای استفاده مخاطبین آماده سازی شده اند. اگر توجه به اسناد با روال فعلی ادامه یابد و بر سرعت حفظ و استخراج تجربیات نهفته در اسناد کتبی، صوتی و تصویری و شهادت شفاهی حاضران در بطن واقعه افزوده نشود، بخش عمده ای از آن واقعه بزرگ، به دست آیندگان نخواهد رسید.

طرح کنگره سرداران شهید بنیاد شهید و امور ایثارگران

فعالیت دفتر تحقیق و پژوهش بنیاد شهید و تلاش و تکاپوی آنان در راه اعتلای آرمان شهیدان، در چهار اداره شامل: اداره تحقیقات و مطالعات، اداره جمع آوری و تنظیم آثار، اداره اسناد و مدارک و نیز اداره اطلاع رسانی، انجام شده است. این فعالیت ها برای نشان دادن چهره برجسته شهدا و ایثارگران عرصه پیکار حق و حقیقت صورت گرفته تا الگویی، فراسوی نگاه نسل انقلاب و موجب شکوفایی ارزش های پنهان شاهدان جاوید، در سراسر میهن اسلامیمان باشد. (5)

اداره تحقیقات بنیاد شهید در راستای گسترش فرهنگ شهید و شهادت، فعالیت خود را از سال 1375، آغاز کرد. فعالیت های این اداره در موضوعات شهدا، تدوین زندگی نامه سرداران شهید در قالب طرح سرگذشت پژوهی در زمینه های مدیریت پژوهش های علمی ایثار و شهادت، ارتباط با مراکز دانشگاهی و تحقیقاتی؛ راهنمایی و هدایت پایان نامه های دانشجویی، طرح پیشنهادی عناوین پژوهشی به طور کلان، ایجاد کمیته های تخصصی انتشار کتاب های ایثار و شهادت، فراهم کردن بستری مطمئن و کارآمد در ادامه توسعه مطالعاتی و ابراز سلیق ارزشی و خلاقانه هر استان، با نام «طرح احیا» در سراسر کشور و نیز نظارت و کنترل طرح های کاربردی و بنیادی که تا آن زمان نزدیک به 50 عنوان را شامل می شد، انجام می گرفت. (6)

یکی از این طرح ها، اجرای **طرح سرگذشت پژوهی** فرماندهان شهید در سراسر کشور بود. طی آن تدوین زندگی نامه فرماندهان شهید هشت سال دفاع مقدس و ایجاد پایگاه اطلاعاتی برای پژوهش های بعدی، صورت گرفت. در این طرح می باید تعداد 1703 فرمانده شهید که قبل از شهادت، دارای سمت فرماندهی گردان به بالا بودند، به عنوان جمعیت آماری طرح مورد شناسایی قرار گرفته و طرح سرگذشت پژوهی در مورد آنها اجرا شد. در این طرح، مصاحبه های پرسش نامه ای در چارچوب پرسش نامه هایی از اعضای خانواده شهیدان شامل والدین، برادران و خواهران و نیز همسر و فرزندان شهیدان، صورت می گرفت. در مواردی هم مصاحبه ها به صورت آرشیو شفاهی انجام می پذیرفت. در تهران مسئول پیگیری این طرح، کنگره سرداران رشید اسلام بود. این کنگره که اختصاص به روایت زندگی و سرگذشت بیش از هزار و هفتصدو سه شهید فرمانده گردان به بالا در کشور را بر عهده داشت، پس از شناسایی فرماندهان، بخش عمده ای از آرشیو شفاهی فرماندهان دفاع مقدس فراهم آمد.

در سیر انجام و تکمیل این طرح، به تدوین و انتشار کتاب های فرهنگ نامه جاودانه های تاریخ استان های مختلف کشور هم مبادرت گردید. از جمله نشر کتاب فرهنگ نامه جاودانه های تاریخ زندگی نامه شهدای فرمانده استان گیلان بود که توسط یعقوب توکلی به سرانجام رسید. در این طرح ها که با استفاده از منابع کنگره فرمانداران شهید و دیگر منابع بنیاد شهید صورت می گرفت، به مصاحبه با خانواده شهیدان، دوستان و همزمانشان پرداخته می شد و از طریق انجام آرشیو شفاهی، به تهیه و انتشار این مجموعه ها مبادرت می گردید. (7)

طرح احیا، یکی دیگر از طرح های فرهنگی بنیاد شهید بود. در واقع تجلیل از شهدا و تثبیت نام و تعمیق و گسترش فرهنگ شهادت، در سطح کلیه استان ها بود. هدف از آن، گردآوری اسناد مکتوب و آرشیو شفاهی شهیدان و نزدیکان آنها و استخراج اطلاعات مربوط به شهدا و تدوین آنها در قالب زندگی نامه و آثار شهیدان بود. منظور از این کار، ایجاد انگیزه های نو و پویا در جهت تدوین زندگی نامه شهیدان، توسط استان ها بود، تا بستری مطمئن در فراروی پژوهش گران، برای غنا بخشی آثار مرتبط با یادمان شهدا فراهم آید. شیوه های عرضه اطلاعات شهیدان، از طریق انتشار کتاب و پخش برنامه فیلم مستند از صدا و سیما و همچنین درج گزیده وصایا، خاطرات و گزارش های فرهنگی مرتبط با شهدا در مطبوعات و نیز، تهیه بروشور یا جزوات و یادواره ها در مراکز فرهنگی، واحدهای نظامی، مراکز آموزش عالی و مدارس انجام می شد. در همین راستا به منظور تهیه و پخش برنامه های مصاحبه با خانواده شهدا و ایثارگران و جانبازان و آزادگان، آرشیو شفاهی با اهمیتی در موضوع ایثار و شهادت در استان ها و شهرهای مختلف کشور ایجاد گردید که بسیاری از آن ها از صدا و سیما استان تهران و دیگر استان ها پخش شد و بسیاری از این مصاحبه ها و آرشیو شفاهی در آرشیوهای بنیاد شهید و صدا و سیما استانی آرشیو و نگهداری شده است. اما مسئله مهم اهمیت تشکیل آرشیو شفاهی و آرشیو دیداری و شنیداری مرکزی و تدابیر لازم برای حفظ و نگهداری و اطلاع رسانی نسخه کاملی از همه آن ها است.

طرح کتاب شناسی شهید و شهادت هم یکی دیگر از کارهای پژوهشی بود که به شناسایی کلیه متون منتشره فارسی، اعم از کتاب، مقاله ها، مجله ها و پایان نامه های تحصیلی مرتبط با شهید و شهادت و موضوعات مرتبط با امام حسین (ع)، عاشورا، جهاد، انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، دفاع مقدس و زندگی نامه ها و وصیت نامه های شهیدان و تشکیل کتابخانه تخصصی می پرداخت. علاوه بر شناسایی کتاب های مرتبط با شهید و شهادت، کارگروه تخصصی کتاب هم تشکیل شده بود تا با بررسی دقیق، آثار و کتبی را که دارای خلاقیت و نوآوری در این موضوع بودند، و با استفاده از اسناد مکتوب و آرشیو شفاهی شهیدان آماده شده بودند را به دست انتشار بسپارد.

اجرای **طرح شهدای پادگان لویزان** از سوی بنیاد شهید نیز، به تدوین رمان از زندگی، مبارزات و شهادت حماسه آفرینان واقعه پادگان لویزان در سال 1357، مبادرت ورزید. (8)

علاوه بر طرح های یاد شده، طرح های دیگری هم در بنیاد شهید، در راستای جمع آوری آثار و اسناد شهدا به اجرا در آمد. از جمله این طرح ها، **طرح جمع آوری آثار موزه ای شهدا؛ طرح روایت عشق، مربوط به جمع آوری خاطرات مرتبط با شهیدان؛ طرح جمع آوری آثار دیداری و شنیداری، شامل: تصاویر، فیلم و صوت شهیدان، طرح راویان نور، مشتمل بر مصاحبه صوتی و تصویری از خانواده و همزمان شهدا و طرح جمع آوری آثار شهدا از سازمان ها و نهاد ها و اشخاص حقیقی بود.** (9)

طرح جمع آوری آثار فرهنگی شهدای شاخص انقلاب اسلامی نیز، به منظور حفظ و استفاده از آثار فرهنگی شهدای انقلاب اسلامی که در تدوین، تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی نقش مؤثر داشته اند و این نقش خود را در قالب «مدیریت کلان اجرایی» یا «هدایت فکری- عملی جامعه» به منصه ظهور رسانده بودند، به صورت متمرکز در بنیاد شهید، به اجرا در آمده بود. در اهداف این طرح، تشکیل و تکمیل پرونده های شهدای شاخص انقلاب اسلامی؛ از طریق تمرکز اطلاعات؛ آثار و اسناد و فیلم و آرشیو شفاهی شهدای شاخص در بنیاد شهید، به منظور اطلاع رسانی بهینه به پژوهش گران و مراکز علمی و تحقیقاتی و جلوگیری از تخریب و تحریف آثار گرانقدر شهدای شاخص و اتخاذ تدابیری برای حفظ و نگهداری این آثار و فراهم آوردن زمینه های نشر آثار و افکار شهدای شاخص، صورت گرفت.

جهت بهبود و تسریع طرح جمع آوری آثار شهدای شاخص، از شهریور 76 از سوی معاونت پژوهش و تبلیغات مرکز تدوین و همراه با فرم مشخصات شهدا، طی ابلاغ دستورالعملی، به ادارات کل استان ها ارسال شد و کار آن زیر نظر اداره جمع آوری و تنظیم آثار آرشیو بنیاد شهید، آغاز گردید. براساس این دستورالعمل، می باید همه آثار شهیدان شاخص، شامل: کتب، اسناد، وصیت نامه، دستخط، عکس، فیلم و آرشیو شفاهی، جمع آوری و ارسال می شد. در این زمان، با فعالیت های انجام شده تعداد 51 مورد تشکیل پرونده فرهنگی برای شهدای شاخص، صورت گرفت. شهدای شاخص در این طرح، شامل کسانی می شد که دارای سابقه مبارزاتی سیاسی، فرهنگی و نظامی، در قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و یا داشتن مسئولیت های کلیدی در بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، مثل رؤسای قوای سه گانه، وزراء، معاونین وزراء، نمایندگان مجلس، ائمه جمعه، فرماندهان عالی رتبه نظامی - امنیتی، داشتن تألیفات علمی، مذهبی، فرهنگی، هنری که قابل عرضه در سطح ملی یا جهانی بود، می شد.

برای شناسایی و جمع آوری آثار شهدا، می باید به خانواده و اشخاص حقیقی اعم از نزدیکان، همزمان و دوستان؛ مراکز اطلاع رسانی شامل: کتابخانه ها و آرشیوها؛ رسانه های گروهی شامل: صدا و سیما و مطبوعات؛ سازمان ها و نهادها و مراکز علمی و آموزشی کشور، مراجعه می شد.

طبق تعریف طرح جامع جمع آوری آثار شهدا و آثار مرتبط با شهیدان، آثار باقی مانده از شهید، شامل: وصیت نامه، آثار فرهنگی، زندگی نامه خودنوشت شهید، فیلم مستند، نوار و فیلم سخنرانی و آثار قابل نگهداری در موزه ها، می شد. آثار مرتبط با شهید هم شامل: زندگی نامه ای که توسط دیگران نوشته شده بود، مکاتبه های اعضای خانواده با شهید، اشعار، مقالات و هرگونه اثر مکتوب و نیز ضبط شده در نوار یا فیلم، در باره شهید و نیز، عکس ها و فیلم های باقی مانده که بیانگر سیر زندگی و فعالیت های شهید می باشد، می شد. (10)

همچنین طرح جامع جمع آوری و مستند سازی آثار شهدا، از سال 76 از سوی دفتر تحقیق و پژوهش و معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید به اجرا درآمد و به ادارات کل استان های آن نهاد ابلاغ شد. اجرای آن، با توجه به اهمیت و ضرورت انکارناپذیر گردآوری و مستند سازی آثار شهدا و آثار مرتبط با شهیدان و ایجاد تمرکز و انسجام در اعمال سیاست ها و روش های اجرایی آن و نیز، جلوگیری از بروز اقدامات ناهماهنگ و غیر اصولی، صورت می گرفت. هدف این طرح، دستیابی به مجموعه ای از آثار شهدا و مرتبط با شهیدان برای مستند سازی، پیشگیری از تحریف و نگهداری مناسب و نیز تأمین منابع مورد نیاز، برای بهره برداری تحقیقی و تبلیغی از طرح بود و در برگیرنده کلیه شهدای انقلاب اسلامی داخل و شهدای مرتبط با انقلاب اسلامی خارج از کشور می شد.

طبق سیاست های این طرح، قرار بود مسئله قانونی کردن جمع آوری اسناد شهدا توسط بنیاد شهید؛ برنامه ریزی برای جمع آوری آثار موجود در منابع داخلی بنیاد شهید و همچنین سازمان ها، نهادها، مراکز فرهنگی، رسانه های گروهی، دوستان و همزمان شهید؛ ایجاد زمینه های جلب اعتماد و مشارکت دارندگان اسناد به ویژه خانواده های معظم شهدا؛ هدایت افکار عمومی جامعه، جهت جمع آوری و تحویل آثار به بنیاد شهید و جلب مشارکت نهادها و سازمان های ذیربط، صورت پذیرد.

در این قضیه، اولویت کار به جمع آوری اسناد و آثار موجود در بنیاد شهید، جمع آوری آثار نهادها و مختلف دیگر و نیز مراجعه به خانواده های معظم شهدا، اختصاص داده شده بود. اولویت جمع آوری آثار از جهت زمانی، به دو بخش: از 15 خرداد تا پیروزی انقلاب اسلامی و از بدو پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون، تقسیم می شد. اولویت جمع آوری آثار از لحاظ نوع اسناد، شامل: وصیت نامه ها و آثار مکتوب و غیر مکتوب باقی مانده از شهدا و جمع آوری اطلاعات و خاطرات مربوط به شهیدان از منابع موثق، به ویژه خاطرات خانواده ها و همزمان شهدا، مصاحبه های شفاهی و نیز آثار مرتبط با شهیدان می شد.

همچنین دفتر پژوهش و تحقیقات آن بنیاد، روش هایی را برای انجام این طرح برگزیده بود. این روش ها، شامل: تنظیم لایحه جمع آوری و حفظ آثار شهدا، به منظور الزام قانونی سازمان ها و نهاد ها برای تحویل اسناد به بنیاد شهید؛ شناسایی منابع، افراد، نهادها و سازمان های مرتبط و ایجاد زمینه های همکاری مناسب جهت ارائه اسناد؛ بررسی پرونده های کارگزینی شاهد و استخراج اسناد از این پرونده ها؛ مراجعه به نهاد ها و سازمان ها برای دریافت و یا کسب اطلاعات از محل و نحوه نگهداری این اسناد؛ بررسی واحد های مختلف بنیاد شهید برای حصول اطمینان؛ تدوین دفترچه خاطرات و ارسال آن برای خانواده های معظم شهدا؛ بهره گیری از روش های مختلف تبلیغاتی برای توجیه افکار عمومی، جهت تحویل اسناد به بنیاد شهید؛ خرید آثار و اسناد معتبر از اشخاص حقیقی و حقوقی، می شد. از جمله برنامه های این طرح، برگزاری گردهمایی ها و همایش هایی با حضور خانواده شهدا و ایثارگران و توجیه و هماهنگی با آنان، برای جمع آوری خاطرات خانواده های شهدا از طریق مصاحبه و آرشیو شفاهی بود که با این کار آرشیو اسنادی و آرشیو شفاهی، توأم با هم شکل می گرفت و نشانگر اهمیت موضوع آرشیو شفاهی ایثار و شهادت در بنیاد شهید بود. (11)

در طرح جامع بنیاد شهید، تعریف آثار به دو بخش: آثار شهدا و آثار مرتبط با شهادت، تقسیم می شود. در بخش نخست، آثار شهدا شامل سه فصل: وصیت نامه ها، آثار فرهنگی و آثار قابل نگهداری در موزه ها، می گردید. طبق تعریف طرح جامع، وصیت نامه، به سندی مکتوب و بعضاً ضبط شده در نوار یا فیلم که در برگیرنده سفارش های شهید به اعضای خانواده، دوستان، هم‌زمان و جامعه که غالباً بیانگر اعتقادات شهید است، گفته می شود. آثار فرهنگی، مجموعه آثار قلمی و بیانی و هنری، شامل: کتاب، خاطره، نامه، مقاله، مناجات نامه، شعر، داستان، یادداشت، زندگی نامه، خودنوشت و نیز نوار یا فیلم باقی مانده از شهید در موارد فوق، می باشد. آثار قابل نگهداری در موزه هم کلیه آثاری که متعلق به شهید بوده و مروج فرهنگ شهید و شهادت باشد را شامل می شود. مثل لباس خونین، وسایل شخصی که موقع شهادت همراه شهید بوده است، از قبیل: قرآن جیبی، جانماز، تسبیح، انگشتر، شیشه عطر و غیره و آثار هنری به یادگار مانده از شهید مانند: نقاشی، خوشنویسی و غیره اطلاق می گردد.

بخش دوم آثار، شامل آثار مرتبط با شهادت است. آثار مرتبط با شهادت، هرگونه آثار مکتوب و شفاهی، شامل: زندگی نامه، سیره عملی شهدا، مکاتبات خانواده با شهید، اشعار، مقالات و کلیه آثار تلفیقی با شهید و شهادت است. آثار مرتبط با شهید هم به سه بخش تقسیم می گردد. این سه بخش، شامل: سیره عملی، خاطرات، زندگی نامه و آثار و محصولات فرهنگی شهدا، می شود. سیره عملی و خاطرات شهدا، جمع آوری هرگونه اطلاعی مکتوب یا شفاهی از رفتار و گفتار شهید است که بر یاد و خاطره اعضای خانواده، دوستان و هم‌زمان و سایر افراد مطلع بر جای مانده باشد که از طریق یادواره ها، آرشیو شفاهی و یا درج زندگی نامه های شهدا توسط دیگران ایجاد می شود و در ترویج ارزش ها و زنده نگه داشتن یاد و نام شهیدان و ایثارگران مؤثر است. زندگی نامه، مجموعه ای از اطلاعات مربوط به سیر زندگی شهید از ولادت تا شهادت که به روش های مختلف به رشته تحریر درآمده باشد و یا توسط خانواده شهید، در نوار صوتی و یا فیلم ضبط شده باشد. آثار و محصولات فرهنگی، شامل: نوارهای صوتی و تصویری، عکس و تصاویر مرتبط، کتب و آثار مکتوب مرتبط با شهید و شهادت و غیره می باشد. طرح جامع مستند سازی هم عبارت بود از: تأیید اسناد جمع آوری شده توسط افراد مطلع و کارشناسان ذیربط. (12)

بنیاد شهید، با قصد حفظ آثار شهدای گرانقدر انقلاب اسلامی و با هدف ماندگاری آن برای آیندگان، طرح جمع آوری و مستند سازی اسناد شهدای سراسر کشور را پیاده کرده است. اما، چون حجم کار زیاد و در سراسر کشور و در میان همه خانواده شهدا اجرا شده، توان توجیه اهدافش از این طرح را برای خانواده شهدا نداشته است. از این روی، خانواده شهدا که به آثار شهیدایشان دلبستگی دارند و بسیاری از آنان نمی خواسته اند آنها را که تنها یادگاری شهیدشان است، از دست بدهند و یا در گذشته تجربه از دست دادن آثار و اسنادی از شهیدشان را در موارد مشابه برای استفاده در نمایشگاه ها در طول جنگ تحمیلی و پس از آن داشته اند، لذا یا همه آن ها آثار شهیدایشان را تحویل نداده اند و یا این که تنها بخشی از آثار را به مسئولین رابط بنیاد شهید به صورت اصل و یا تصویر، تحویل داده اند. برخی از آنان هم که آثارشان را تحویل داده اند، دوست دارند نسخه ای از آن را در اختیار داشتند. شایسته است بنیاد شهید از مصاحبه هایی که با خانواده شهدا انجام داده، یک نسخه تکثیر کرده و به همراه نسخه ای دیجیتالی از اسناد و عکس های پرونده فرهنگی شهیدان، به هر یک از خانواده شهدا تقدیم کند تا موجبات خرسندیشان را فراهم آورند. در این صورت بنیاد شهید می تواند اسکن مابقی اسناد شهدا را از خانواده ها دریافت و به غنای آرشیو بنیاد بیفزاید. همچنین با خدماتی که به خانواده شهدا و ایثارگران انجام داده است، زمینه لازم نسبت به تکمیل مصاحبه با این خانواده ها فراهم شده است.

طرح «مشعل شهادت» نیز یکی دیگر از طرح های مرکز بررسی پژوهش های فرهنگی بنیاد شهید است که به منظور جمع آوری و مستند سازی وصیت نامه ها، اسناد و آثار شهدا، به اجرا در آمده است. به دنبال اجرای این طرح ها، طرح تنظیم شناسنامه فرهنگی شهیدان و ساماندهی آرشیو بنیاد عملی گردید. با ورود ده ها هزار برگ اسناد شهدا از سراسر کشور به آرشیو مرکزی بنیاد شهید، حال می بایست همزمان با جمع آوری آثار فرهنگی شهدا، کار تنظیم و ساماندهی اسناد و آثار آغاز می شد و به همین دلیل این طرح به اجرا درآمد. در تنظیم شناسنامه فرهنگی شهیدان و تنظیم اسناد و آثار شهدا و ایثارگران و انجام آرشیو شفاهی آنان، توضیح چند واژه ضروری است. بخشی از اسناد شهدا خاطرات آنهاست. خاطره، اموری است که بر شخص گذشته باشد و آثاری از آن، در ذهن شخص باقی مانده باشد. گذشته های آدمی، وقایع گذشته که شخص آن را دیده یا شنیده است. در اینجا ثبت خاطرات شهید از وقایع مهم زندگی و آن چه مربوط به دوران آموزش نظامی مناطق عملیاتی و شب های عملیات می شود، خاطره محسوب می گردد که غالباً در دفترچه خاطرات متعلق به شهدا و ایثارگران و یا دستنوشته های آنها، به جای مانده است. بخشی از خاطرات نیز، مربوط به خاطره دیگران در مورد شهید می باشد. دفترچه خاطرات هم دفتری است که شخص، خاطره خود را در آن ثبت می کند. معمولاً شهدا خاطرات خود را در دفترچه های خاطرات مخصوص جبهه و یا دفترچه هایی که به همراه داشته اند و یا در برگ های دست نوشته، ثبت کرده اند. **آرشیو شفاهی با خاطره تفاوت هایی دارد و آن نقل شفاهی وقایع مهمی است که مصاحبه شونده در پاسخ مصاحبه گر بیان می دارد و به صوت یا تصویر کشیده می شود.**

مصاحبه پرسش نامه ای، ورق یا برگ هایی است که در آن پرسش هایی راجع به شهید نوشته اند و به کسی داده اند و آن شخص پاسخ هایش را بر آن نوشته است. در پرونده فرهنگی شهیدان، پرسش نامه هایی است که به صورت های دو برگی، سه برگی، یازده برگی و غیره منتشر و از سوی بنیاد شهید در اختیار خانواده شهدا قرار گرفته و پاسخ اعضای خانواده شهید، به سؤالاتی در مورد خصوصیات فردی و اخلاقی شهید، جمع آوری و آرشیو گردیده است. تفاوت آرشیو شفاهی با مصاحبه پرسش نامه ای، در این است که مصاحبه گر به صورت حضوری از خانواده شهید و ایثارگران پرسش کرده و آنها پاسخ داده اند. این مصاحبه ها، به صورت صوتی یا تصویری ضبط شده است. آثار مرتبط با شهید هم عبارت است از هرگونه آثار مکتوب و غیر مکتوب و کلیه آثار تلفیقی مرتبط با شهید. شامل: اسناد و آثار دیگران در مورد شهید - که پس از شهادت وی ایجاد شده باشد -، سیره عملی شهدا، مکاتبات خانواده و دوستان با شهید، اشعار، مقالات، خاطرات و هرگونه اثر مکتوب و نیز ضبط شده در نوار یا فیلم در باره شهید می باشد. آرشیو شفاهی و مصاحبه با خانواده شهید و دوستان و رزمندگان که در باره هر یک از شهدا و ایثارگران تهیه می شود، آثار مرتبط با شهید و ایثارگر محسوب می شود.

اسناد غیر مکتوب، اسنادی به جز اسناد مکتوب و شامل اسناد دیداری و شنیداری و اسناد و آثار موزه ای می گردد.

یاد نامه ها و یا یادواره ها، به اسنادی گفته می شود که توسط بنیاد شهید و یا نهاد های مرتبط با شهدا و ایثارگران و یا در جریان برپایی کنگره ها و گرامیداشت شهدا و ایثارگران ایجاد می شود. به همین سبب، حفاظت از اسناد یادمانه ای از اهمیت خاصی برخوردار است. بنابر این، موجه خواهد بود که ما در ادبیات دفاع مقدس از نام «یادنامه دفاع مقدس» و در مورد شهدا، از اصطلاح «یادنامه شهید» استفاده کنیم و همه ویژگی ها و خواصی را که در باره یادنامه ها ذکر شده است، به تاریخ وقایع و مدارک جنگ تعمیم دهیم. باید توجه داشت که بخش

بیشتر یادنامه‌ها از محتوای آرشیو شفاهی که مصاحبه با خانواده و دوستان شهدا و ایثارگران تهیه شده است، ایجاد می‌گردد.

به طور کلی، یادنامه شهدا، کتاب و یا مجموعه‌ای حاوی مقالات و مطالب متعدد است که به یاد شهیدی، در مناسبت تولد یا شهادت او و با شرح دوران حیات و عمرش، خواه در زمان حیات و زندگیش و یا بعد از مرگ و شهادتش، تهیه و تدوین شده باشد. در این جا مجموعه‌های تاپیی، چاپی و یا دستنویس را که پس از شهادت، توسط دیگران به یاد شهید تنظیم گردیده و حاوی اسنادی همچون: وصیت نامه، زندگی نامه، شرح حال و یا یادداشت‌های شهید همراه با مصاحبه‌ها و خاطرات اعضای خانواده و دوستان شهید است که گاهی زیارت نامه و یا دعای مخصوص هم ضمیمه آن می‌باشد را نیز در بر می‌گیرد.

یادنامه و یا یادمانه‌ها، شامل سه نوع یادمانه مکتوب، دیداری و شنیداری و آرشیو شفاهی می‌شود و همه آنها مهمند و اهمیت آنها در ضرورت وجود آنها در زمان نیاز به اسناد و مدارک است و به خصوص هنگامی که اسناد وجود ندارد، یادنامه اهمیت و ارزش بیشتری می‌یابد.

وصیت نامه شهدا یا نوشته شهید بوده و از سوی شهید امضا شده است و یا توسط خود شهید در نوار کاست ضبط گردیده و یا این که فیلم ویدیویی آن موجود می‌باشد. در آرشیو شفاهی مرتبط با شهیدان، ممکن است درباره این وصیت نامه‌ها با اشخاصی مصاحبه و شرح و تحلیلی از آنها از سوی دیگران صورت گرفته باشد و یا وصیت نامه شهید قرائت شده باشد.

برپایی کنگره‌ها و یادواره‌های شهدا و ایثارگران

در سال‌های اخیر تعداد برپایی کنگره‌های سرداران شهید و شهدای گرانقدر انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، گستره بیشتری یافته و رو به فزونی است. چنان که طی سال جاری کنگره‌های زیادی برگزار شده و یا در حال برگزاری است. از جمله کنگره 17000 شهدای ترور، کنگره بزرگداشت سرداران شهید و بیست و سه هزار شهید استان‌های خراسان، یادواره شهدای هفتم تیر، کنگره سرداران شهید و شهدای قزوین، یادواره سیصد و سیزده شهید روحانی فارس، یادواره شهدای بیرم لار، کنگره 14600 شهید فارس با هماهنگی معاونت سیاسی و امنیتی استانداری، یادواره شهدای مرودشت، کنگره سرداران و شش هزار و دویست شهید استان لرستان، کنگره سرداران و سه هزار شهید استان سمنان، یادواره سردار شهید غلامرضا ذاکری و 19 شهید شهرستان قشم، اولین یادواره شهدای مخابرات و بیسیم چی استان هرمزگان به همت سپاه امام سجاد (ع) استان هرمزگان و ستاد کنگره سرداران شهید هرمزگان، یادواره شهدای عملیات کربلای یک و سردار شهید علی حاجبی در بندر عباس، کنگره ده هزار و چهارصد شهید استان مازندران، اولین یادواره هشتاد شهید خیابان نوبهار قم، کنگره سرداران، امیران و نه هزار و هشتصد شهید کرمانشاه از سوی مؤسسه فرهنگی شهید بهمن نیری، برگزاری یادواره شهیدان اردبیل از سوی مؤسسه مطالعات عصر پژوهش، کنگره سراسری شهدای هنرمند، از سوی سازمان بسیج هنرمندان تهران بزرگ، اولین یادواره شهدای قرآنی و ...

در غالب این کنگره‌ها، ثبت خاطرات شفاهی در مورد شهدا و ایثارگران، در پایگاه‌های اطلاع‌رسانی کنگره‌های شهدا، شامل: بخش خاطرات جبهه، گزیده‌هایی از خاطرات دوران دفاع مقدس از دیدگاه جانبازان و ایثارگران و

آزادگان، فیلم، عکس، وصیت نامه شهدا، مقالات، سرداران، شهدای شاخص، گالری تصاویر و غیره صورت گرفته است.

در راستای برگزاری این کنگره ها، کتاب هایی با موضوعات زندگی نامه و سیرت شهدا و دفاع مقدس که غالباً برگرفته از آرشیو شفاهی متضمن مصاحبه هایی با خانواده شهیدان و دوستان و همزمان شهدا و ایثارگران جنگ تحمیلی می باشد، منتشر شده است. برای نمونه از کتاب هایی که می توان نام برد، از جمله: کتاب «گزیده خاطرات و زندگی سیزده تن از شهدای زن استان سمنان»؛ (13)، کتاب «مجموعه مصاحبه در باره شهدای مازندرانی»؛ کتاب «مواجی از ملکوت، شهید نامه شهدای مخابرات و بیسیم چی»؛ کتاب «سردار آسمانی، حکایت روزها و لحظه های برجسته شهید حسن ذاکری نانگی در استان هرمزگان»؛ انتشار ده عنوان کتاب با موضوعات دفاع مقدس و سرداران شهید و تاریخ شفاهی لشکر 25 کربلا، از سوی کنگره سرداران شهید مازندران؛ کتاب های آرشیو شفاهی شهدای اردبیل، از سوی مؤسسه مطالعات عصر پژوهش؛ کتاب «سوره های سرخ» نشر ستاد یادواره شهدای قرآنی کشور؛ کتاب های نی نامه، پرواز در شلمچه، آن روز در کنار تو، محسن پرویز، مروارید گمشده، هفت بند التهاب، همدم باد شما، تا اوج آسمان، میهمان ملائک، نجات عشق، یک پله بالاتر، مهتاب کردستان، چشم جبهه ها، حکایت مردان مرد، عقابان بازی دراز، تک آخر و ده ها کتاب دیگر و تشکیل کارگروه ثبت خاطرات و فعالیت های جامعه پزشکی زنان دوران دفاع مقدس برای نشر آثار شهدا و ایثارگران، و نیز در همین رابطه صدها کتاب مستند بر تاریخ شفاهی دفاع مقدس و ایثار و شهادت که همگی نشر همین کنگره ها و یادواره های شهادت و غالباً برگرفته از آرشیو شفاهی چنین کنگره هایی می باشد.

مشاهده این حجم عظیم تولید آرشیو شفاهی و افزایش اسناد آرشیو شفاهی دفاع مقدس، و به دنبال آن انتشار کتاب های فراوان مرتبط با ایثار و شهادت، اهمیت موضوع ساماندهی انجام صحیح ثبت تاریخ شفاهی از سوی متخصصان این رشته و بهره برداری های درست از آن را آشکار می سازد.

کنگره و یادواره های شهیدان منطقه 19

همزمان با گسترش برپایی کنگره های شهیدان در کشور، ستاد بزرگداشت و کنگره شهدای منطقه 19 نیز از سال 1387 زیر نظر حوزه 345 جوادالائمه (ع) ناحیه مقاومت بسیج ابودر شکل گرفت. یکی از برنامه های این ستاد، برپایی همه ساله کنگره شهدای منطقه 19 در سوم خرداد و سالگرد آزاد سازی خرمشهر و یادواره هایی در هفته دفاع مقدس و هفته بسیج، با همکاری سپاه پاسداران ناحیه مقاومت بسیج ابودر، شهرداری منطقه 19 و پایگاه های بسیج و مساجد منطقه است. تاکنون بیش از ده کنگره و یادواره گرامی داشت شهدای این منطقه برگزار شده است. کارگروه آرشیو شفاهی و مصاحبه با خانواده شهدا و ایثارگران این کنگره ها، طی این مدت به انجام مصاحبه و گردآوری اطلاعات آرشیو شفاهی ایثار و شهادت خانواده شهدا و ایثارگران منطقه پرداخته است. در همین راستا تاکنون با بیش از پانصد تن از ایثارگران و خانواده شهدا، مصاحبه صورت گرفته و صدها ساعت فیلم از این جلسات مصاحبه شفاهی، تهیه گردیده است. در همین کارگروه دو جلد کتاب ایثار 19 حاوی مصاحبه ها و نقل خاطرات خانواده و دوستان شهدا، منتشر گردیده است. همچنین نرم افزار های ایثار 19 ستاد یادواره شهدا شامل: خاطرات، آلبوم صدا و فیلم شهدا و ایثارگران و نیز گلچین فیلم های کنگره ها و یادواره های شهدای منطقه 19، تهیه و توزیع

گردیده است. این کارگروه همزمان با انجام مصاحبه و تهیه آرشیو شفاهی ایثارگران، به جمع آوری و آرشیو اسناد و آثار شهدا و ایثارگران از طریق حضور در منزل شهدا و ایثارگران و اسکن آنها، مبادرت ورزیده است.

کارگروه برپایی یادواره شهدای فرهنگی منطقه 19 نیز، تاکنون چندین یادواره شهدای دانش آموزی با همکاری آموزش و پرورش و مدارس منطقه، برپا ساخته و به انتشار و توزیع کتاب شهدای فرهنگی دانش آموزی این منطقه اقدام کرده است. در همین راستا، سپاه پاسداران ناحیه مقاومت بسیج ابودر، با هماهنگی ستاد یادواره شهدای منطقه 19، حوزه 345 جواد الائمه(ع) و نیز شهرداری منطقه 19 و آموزش و پرورش و نیز بنیاد شهید و امور مساجد منطقه، در نظر دارد به زودی اولین کنگره بزرگداشت سرداران و هزار شهید منطقه 19 را برگزار نماید. در همین راستا جلسات هماهنگی و برنامه ریزی انجام آرشیو شفاهی و تدوین کتب و فیلم مستند ایثار و شهادت شهدای منطقه 19 از سوی کارگروه آرشیو شفاهی و پژوهش و انتشارات یادواره شهدای این منطقه، صورت پذیرفته است.

در این کنگره ها، با دعوت از خانواده معظم شهدا و ایثارگران و تداوم ارتباط با کسانی که برای مصاحبه و تهیه آرشیو شفاهی مد نظر هستند، راه برای انجام پروژه آرشیو شفاهی شهدا و ایثارگران هموار می گردد. پیش از برپایی کنگره ها توسط کارگروه مصاحبه و آرشیو شفاهی مقدمات اولیه انجام می گیرد و پس از برپایی کنگره ها نیز، ارتباط با دعوت شدگان تا به سرانجام رسیدن طرح آرشیو شفاهی ادامه می یابد. معمولاً کنگره های شهدا و ایثارگران در سطح کشور نیز در اهداف خود، تدوین کتب و ثبت خاطرات و مصاحبه ها را از برنامه های اصلی اعلام می دارند. اما برخی از آنان، به انجام وعده ها و برنامه ها و اهداف اعلام شده شان فائق نمی آیند. علت آن نیز عدم برنامه ریزی دقیق و تشکیل کارگروه علمی و پژوهشی و کارگروه آرشیو شفاهی و سمعی و بصری و داشتن نیروهای متخصص و توانمند در انجام مصاحبه و شکل دهی آرشیو شفاهی است. برپایی این کنگره ها، فرصتی برای نزدیکی به سرداران، ایثارگران و خانواده شهدا فراهم آورده که با برنامه ریزی درست، می توان هر چه بیشتر از این زمینه ها استفاده بهینه کرد.

کنگره ها، فرصتی برای مستند سازی شفاهی جنگ تحمیلی

از زمان جنگ تحمیلی تاکنون هر یک از لشگرها، تیپ ها و گردان ها بی که در دفاع مقدس حضور داشتند و جمعی از رزمندگان و ایثارگران آنها به شهادت رسیده و یا جانباز و آزاده گشتند، به مناسبت سالگرد عملیات ها و یا سالگرد شهادت سرداران شهید، اقدام به برپایی کنگره ها و یادواره های بزرگداشت شهادت و ایثارگری می نمایند. در بیشتر مواقع نهادهایی همچون سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، بسیج مقاومت و بنیاد شهید و امور ایثارگران، متصدیان برپایی این کنگره ها در سراسر کشور هستند. هم اکنون با گذشت سه دهه از این حماسه ها، برپایی این کنگره های بزرگداشت فزونی یافته است.

گر چه در این نوشتار بنا نداریم به تشریح موضوع ایجاد فرصت مناسب در کنگره های سرداران شهید برای شناسایی مصاحبه شوندهگان مهم که بخش عمده ای از اطلاعات جنگ و ایثار و شهادت رزمندگان اسلام در اختیار آنان است و کمتر در دسترس مصاحبه کنندگان قرار می گیرند، بپردازیم. اما مسلماً نمی توان از بیان این موضوع غفلت کرد که دست اندرکاران آرشیو شفاهی ایثار و شهادت نباید با عدم برنامه ریزی، فرصت های گرانبهای این کنگره ها را از دست بدهند. چرا که ممکن است دیگر چنین فرصت هایی ایجاد نشود. **در واقع استفاده از فرصت کنگره ها و یادواره ها برای تهیه آرشیو ایثار و شهادت این نیست که در حین برگزاری و یا پس از آن به سراغ شناسایی و ایجاد ارتباط با سوژه هایمان برای انجام مصاحبه و آرشیو شفاهی جبهه و جنگ برویم؛ بلکه باید پیش از**

برگزاری کنگره ها این هماهنگی ها انجام گرفته و آرشیو شفاهی فرماندهان و راپیان دفاع مقدس تهیه و تدوین و در همایش کنگره ها، کار علمی آنان رونمایی گردد و مراحل تکمیلی هم پس از کنگره ها به صورت منابع مکتوب و صوتی و تصویری ارائه گردد. علاوه بر آن یک ستاد هماهنگی بین ستاد های کنگره ها و یادواره ها، ضروری است.

فرماندهان و سرداران جنگ تحمیلی در سطوح مختلف، خصوصا فرماندهانی که مدت طولانی در جبهه ها حضور داشته و اغلب عملیات ها را شاهد بوده و در آنها فرماندهی می کردند، از مطالب مهم و حساس جنگ مطلعند. در آن زمان بستر و فرصت مناسب برای بیان این مطالب فراهم نبود؛ ولی اکنون که چندین سال از پایان جنگ سپری شده است، می توان از خاطرات این قبیل فرماندهان استفاده کرد. از فرماندهان جنگ در تمامی سطوح چه در ارتش، چه در سپاه و چه در دیگر نیروهای نظامی، می باید بهره جست. (14) سردار کاظمینی فرمانده سپاه محمد رسول الله (ص) در یادواره شهدای قرآنی کشور گفت: شهدای قرآنی با همه وجود جانشان را برای اسلام فدا کردند؛ بنابر این هر ساله باید یادواره های بزرگی برای آنها برگزار کنیم. او، از شانزده نهاد و سازمانی که در برپایی این یادواره همکاری کرده اند، قدردانی می کند. حال که به نوعی همه سازمان ها و نهادها در برپایی کنگره های شهدا همکاری دارند و همه شهدا هم جانشان را برای اسلام فدا کرده اند، پس شایسته است برنامه آرشیو شفاهی را برای همه شهدا و ایثارگران همگانی کنیم و ستادی مشترک برپا سازیم و آرشیو شفاهی علمی ایجاد سازیم. (15)

سید قاسم یاحسینی، در مقاله ای تحت عنوان: « سوژه خاطرات جنگ را چطور پیدا کنیم؟ » می نویسد:

روزی به دفتر کنگره سرداران و دو هزار شهید استان بوشهر رفته بودم. در آنجا مقاله دست نویس سه صفحه ای یک همسر شهید را به من نشان دادند و پرسیدند: نظرت برای چاپ این مقاله چیست؟ با نگاهی گذرا به آن نوشته، دریافتم که صاحب قلم می بایستی خاطرات جالب و زیبایی از دوران جنگ داشته باشد. فردای آن روز به همراه همسر به منزل وی رفتیم. چند دقیقه ای که با او حرف زدیم، دیدم حدسم درست بوده است. شاید کمتر از یک هفته به منزلش رفتیم و حدود ده ساعت نوار از خاطرات شفاهی ضبط کردم. حاصل کار شد کتاب « یک دریا ستاره» که مورد استقبال خوانندگان قرار گرفت و چندین بار تجدید چاپ شد. (16) این نمونه ای از استفاده صحیح برای انجام آرشیو شفاهی کنگره ها و نشر منابع ایجاد شده در جامعه است.

با شناختی که از آرشیو بنیاد شهید و ایثارگران و دیگر مراکز آرشیوی کشور و مراکز آرشیوی و فرهنگی مرتبط با جبهه و جنگ در دست است، علی رغم آن که تلاش های خوب و سزاوار تقدیری از سوی این مراکز آرشیوی صورت گرفته، اما تا رسیدن به جایگاه مطلوب، فاصله زیادی وجود دارد. در حال حاضر، بسیاری از شهدا تقریبا هیچ آثاری در آرشیو بنیاد شهید ندارند و بخش اعظمی از شهدا هم تنها یک یا چند برگ تصویر سند در پرونده شان موجود است. با گذشت یک ربع قرن از جنگ تحمیلی و پیر شدن پدران و مادران شهدا، بسیاری از آنان فوت کرده اند و جمع خانواده های شهدا پراکنده شده است. این امر سبب گردیده تا بسیاری از اسناد در دست همسران، فرزندان و یا خواهران و برادران شهدا پراکنده شده و دسترسی به آنها سخت تر گردیده است. از طرف دیگر اجرای طرح هایی مثل مشعل شهدا و شکل گیری آرشیو بنیاد شهید و جمع آوری آثار شهیدان و ایثارگران، همزمان با جنگ تحمیلی آغاز نشد و سال ها پس از آن شروع شد که این مسئله لطمات جبران ناپذیری به پراکنده شدن و از بین رفتن آثار شهدا و ایثارگران گردید. برخی از جانبازان نیز طی این سال ها بر اثر جراحات جنگ به شهادت رسیدند. دلایل متعددی از جمله علاقه مندی خانواده های شهدا به نگهداری یادگاری عزیزانشان هم موجب شده است که برخی از خانواده ها، اصل اسناد شان را به بنیاد شهید ندهند و از همان بخشی هم که تحویل داده اند، ناخرسندند. در این شرایط، امکان جمع آوری مابقی آثار، و انجام مصاحبه های شفاهی با خانواده ها و نزدیکان شهدا و ایثارگران، با ارائه

نسخه ای از یک سری کامل فیلم ها، تصاویر، مصاحبه ها و نسخه دیجیتالی از آثار شهدا و ایثارگران که در آرشیو بنیاد شهید و ایثارگران و یا دیگر مراکز آرشیوی دفاع مقدس موجود است، به خانواده هایشان میسر است. با این کار هم خانواده شهدا و ایثارگران نسخه کاملی از آثار شهید و یا ایثارگرشان به دستشان رسیده و موجبات رضایت مندی‌شان فراهم گردیده و هم این که ضمن مقایسه پرونده شهدا و ایثارگران، مابقی آثار موجود را به صورت اصل و یا به صورت تصویر دیجیتالی، تحویل آرشیو بنیاد شهید و ایثارگران دهند. این حرکت زمینه ای برای ایجاد ارتباط و کسب اعتماد برای انجام مصاحبه و آرشیو شفاهی با خانواده شهدا و ایثارگران بوجود خواهد آورد.

از آنجا که فرایند جمع آوری، مرمت و نگهداری اسناد و انجام آرشیو شفاهی شهدا و ایثارگران از سوی کنگره های شهدا به دلیل کثرت اسناد و آرشیو های شفاهی و لزوم رعایت شرایط حفظ و نگهداری آنها و همچنین لزوم دیجیتالی کردنشان هزینه بر می باشد، از این روی می باید بودجه مناسبی از سوی مراکز جمع آوری و نگهداری آرشیو شفاهی کنگره ها پیش بینی شود.

اسناد و آثار جنگ بعد از یک ربع قرن، هنوز هم در اختیار صاحبان آن هاست. خانواده های شهدا، ایثارگران، جانبازان و آزادگان، نمادهای ملموس جنگ تحمیلی هستند. چه بسیار از ما که در همسایگی و محل کار یا در میان بستگان خود، با این افراد برخورد داریم که اسناد زنده جنگ هستند، اما اسناد صوتی و تصویری از آنها در اختیار نداریم. همه اینها، سوژه آرشیو شفاهی ما در کنگره های شهدا و ایثارگران هستند.

به طور کلی برای جمع آوری و گردآوری اسناد شهدا و ایثارگران و دفاع مقدس و انجام مصاحبه با دست اندرکاران جنگ تحمیلی، چند طریق ممکن وجود دارد: بخشی از اسناد شهدا و ایثارگران و کسب اطلاعات آرشیو شفاهی را می باید از دستگاه های دولتی که مسئول اعزام و یا امور مربوط به آنها بوده اند، به دست آورد. پاره ای از اسناد مکتوب و گردآوری مصاحبه و تهیه آرشیو شفاهی، لازم است از خارج کشور حاصل گردد، مثل: اسناد آزادگان در عراق و مصاحبه با مأموران و نگهبانان کمپ های عراقی. گاهی هم ناچاریم به مبادله تصویر اسناد آرشیوهای مکتوب و شفاهی خودمان، با آرشیوهای دیگر داخلی و کشورهای خارجی بپردازیم. در موارد بسیاری خود خانواده ها مایلند اسناد و اطلاعات خودشان را به آرشیو بنیاد شهید و مراکز نگهداری این اسناد و آرشیو های شفاهی هدیه کنند و از مصاحبه و همکاری برای شکل گیری آرشیو شفاهی هم استقبال می کنند. آنان دوست ندارند که اطلاعات ارزشمند شهید و ایثارگرشان با مرگ هر یک از آنها، از میان برود و خواستار ماندگاری آن هستند. مسئله مهم اطلاع رسانی و اطمینان بخشی به حفظ درست اسناد آرشیوی و جلب اعتمادشان است. برخی مایلند اسنادشان را به صورت امانت به آرشیو ها بسپارند که در این صورت می باید برای آنها نسخه دیجیتالی تهیه و در اختیارشان قرار داد و اصل آن را در آرشیو نگهداری کرد. بخش مهمی از اسناد جنگ را نیز، باید از طریق مصاحبه و ثبت خاطرات به دست آورد که باید شرایط آن فراهم شود. همه این موارد، می تواند در حال حاضر از طریق کارگروه های کنگره ها و یادواره شهدا در سراسر کشور و با هماهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، برنامه ریزی پیگیری و اجرا شود.

برای شناخت ماهیت اسناد، باید بدانیم که اسناد دفاع مقدس و شهدا و ایثارگران، از لحاظ محتوایی دو نوع هستند. یک نوع اسناد اصلی و واقعی و دیگری اسناد تحلیلی بر اساس اصل سند و واقعیت های حادثه است که حقیقت اتفاق را بیان کرده اند. اسناد تحلیلی هم به دو نوع تقسیم می شود: بعضی از آنها دست نوشته افراد است و هر فردی از یک زاویه به واقعیت نگاه کرده است و دید افراد به قضایا فرق می کند؛ گروه دیگر، اسنادی است که در آن از همه زوایا به حادثه نگاه شده است. پاره ای اسناد هم چند وجهی است و از چند وجه، همه قضایای مربوط به

یک حادثه را نوشته اند. در اسناد تحلیلی هم، افراد تحلیل خودشان را در مصاحبه ها و جلسات تحلیلی شفاهی از حادثه بیان کرده اند. این ها کسانی هستند که در جنگ بوده اند، یا مرتبط با جنگ بوده اند و تحلیل و قضاوت خودشان را از جنگ گفته اند. جنس سند تحلیلی با آن سند خیلی فرق دارد و باید از هم تفکیک کرد. این تحلیل ها هم در اسناد مکتوب و هم در اسناد شفاهی یافت می شود و این ها، هردو مکمل یکدیگرند. (17)

سردار باقرزاده، رئیس بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس، دوازده نظام برای اسناد جنگ و دفاع مقدس معرفی کرده است که برای جمع آوری، حفظ و اطلاع رسانی آثار شهدا و ایثارگران، لازم است. گرچه این نظام ها برای ایجاد آرشیو اسناد مکتوب و شفاهی دفاع مقدس و اطلاع رسانی اسنادی بیان شده است؛ لیکن به کار گیری این نظام ها از سوی متصدیان برپایی کنگره ها و یادواره ها، که کاری موازی انجام می دهند نیز، ضروری به نظر می رسد. این نظام ها عبارتند از:

نظام درست تعریف اسناد دفاع مقدس و کاربردهای آن، نظام امنیت اسناد و مجموعه کارهای مرتبط با جمع آوری و نگهداری اسناد، نظام شناسایی و جمع آوری و ثبت و ساماندهی اسناد، نظام پردازش و ذخیره سازی اسناد، نظام بازیابی اسناد و مجموعه کارهای مربوط به اصلاح و گویاسازی آنها، نظام انتقال و مبادله و توزیع اسناد، نظام حل تعارضات در حوزه بهره گیری از اسناد، نظام نحوه احراز اعتبار و صحت اسناد براساس قانون مندی و اعتبار سنجی متعارف، نظام چگونگی نقد محتوایی اسناد و اقوال، نظام چگونگی توسعه منابع اسنادی یا فرامرزی کردن اسناد، نظام اولویت گذاری در نوع اسناد مورد نیاز و بالاخره نظام چگونگی جنگ اسنادی با دشمنان. در آرشیو شفاهی نیز ما می باید این تعاریف را در نظر داشته باشیم و کنگره ها هم در همین راستا برنامه ریزی و حرکت کنند تا در تأمین منابع اسنادی و آرشیوی جنگ و بکارگیری آنها در تدوین تاریخ جنگ تحمیلی، مؤثر باشند. در پرسش هایی که هنگام مصاحبه با خانواده شهدا و ایثارگران مطرح می شود و در تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس، باید به این نکات آگاهی داشته باشیم.

در نظام پردازش و ذخیره سازی اسناد، هدف این است که اسناد خام را به اطلاعات پردازش شده، در راستای بازیابی اطلاعات تبدیل کنیم. در نظام بازیابی اسناد باید به این نکته توجه داشته باشیم که همه شهدا در وصایای خود، به وحدانیت خدا، شهادت به رسالت رسول مکرّم اسلام(ص) و شهادت به ولایت امیرالمؤمنین(ع) صراحت داشته اند. این صراحتشان برای این بوده است که هم اکنون و یا در آینده تاریخ، عده ای مدعی نشوند که رزمندگان اسلام برای خاک جنگیدند و کشته شدند. رزمندگان اسلام، تنها برای حفظ اسلام جنگیدند و دفاع از سرزمین هم دستور اسلام است و به آن عمل کرده اند. در اسناد شهدا به صراحت آمده و اسناد بارزی از شهدا در دست است که نشان می دهد ملت ایران برای ملی گرایی ننگینده و صرفاً برای حفظ اسلام بوده است و آنان، حفظ عزت و شرف و میهن را، در دل حفظ اسلام دانسته اند. حضرت امام (ره) فرمودند: برای حفظ اسلام و انقلاب، باید در تمام موارد سخت ترین مصائب را تحمل کرد و تقیه مورد ندارد. (18) در نظام حل تعارضات در حوزه بهره گیری از اسناد، علم اصالت اسناد مهم است. حفظ اصل اسناد و یا اسناد تأیید و مستند شده، از خدشه در سند و یا جعل محتوای آن در آینده جلوگیری خواهد کرد. در انجام مصاحبه ها و پرسش ها و نیز شکل دهی آرشیو شفاهی دفاع مقدس، باید به این نکات توجه داشته باشیم و اینها باید مد نظر ستادهای کنگره ها قرار گیرد.

نظام نحوه احراز اعتبار و صحت اسناد، نوعی قانون مندی برای اعتبارسنجی اسناد است و دلیلی بر محتوای صحیح سند و رسیدن به قطع و یقین در اسناد است تا خدشه یا شبهه ای در آینده در صحت اسناد صورت نگیرد. از جمله مواردی که برای رفع این دغدغه کمک می کند، تهیه قراین مفید علم که در امور قضا به کار می رود و به

اصطلاح اماره قضایی می گویند و آن نشانه هایی کاشف از این معناست که وجود دارد؛ مثل آن چیزهایی که در نهادهای رسمی وجود دارد.

نظام چگونگی نقد محتوایی اسناد و اقوال هم یعنی سندی که قطعی الصدور است، ممکن است از جهات متفاوتی به آن خدشه وارد یا در باره آن بحث و بررسی مختلفی صورت گیرد. این موضوع از دو حیث قابل بررسی است: یکی از حیث سازگاری محتوایی با سایر اسناد متقن جنگی. گاهی مطالبی تحلیل شده و در اسناد جنگ آمده، اما با حقایق عینی صحنه نبرد تعارض دارد. چیزی در صحنه های جنگ اتفاق افتاده و براساس یک سلسله قراین و شواهد اظهار نظری شده و بعد اطلاعات تکمیلی رسیده و چیز دیگری گفته شده است. اگر ما اطلاعات تکمیلی را نداشته باشیم، قطعاً تحلیلیمان و ارزیابییمان در مورد آن پدیده، مشکل ایجاد می کند. یکی از مهم ترین اطلاعات تکمیلی ما همین مصاحبه ها و آرشیو شفاهی است که با فرماندهان جنگ و ایثارگران و رزمندگان انجام می پذیرد و کنگره های سرداران شهید دفاع مقدس که امروزه کتاب های دفاع مقدس را تدوین و منتشر می سازند. هدف آنها در مصاحبه ها و تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس و سرداران و ایثارگران جنگ تحمیلی، می باید حل این ابهامات و اعتبار بخشی به اسناد مکتوب جنگ باشد و ما نباید از آن غافل باشیم.

مسئله دیگر از حیث سازگاری آرشیو شفاهی و اسناد مکتوب، با موازین عقلی و واقعیات و دیگر حقایق تاریخی، ملموس و وجدانی جنگ است. در این بخش، نیازمند به وثوق عقلایی هستیم و این ها کلید های بحث است. محققى که می خواهد وارد تحقیق دفاع مقدس و شناخت شهدا و ایثارگران بشود، باید به حدی اسناد متقن و مستند و مصاحبه های آرشیو شفاهی مستند شده در اختیارش باشد، تا به خاطر حرف های بی پایه و اطلاعات ضعیف، در تشخیص اسناد دچار سردرگمی نشود. آرشیو شفاهی و مکتوب مستند شده اسناد، تنها راهی است که می تواند این گره را بگشاید.

سند شناسی جدید، چهار جنبه از قابلیت اعتماد را تعریف و ارزشیابی می کند که برای متصدیان آرشیوهای اسناد شهدا، ایثارگران و جنگ تحمیلی، قابل توجه است. این موارد شامل: اعتبار داشتن، اصالت داشتن، دقیق بودن و نیز، تصدیق شدن سند می باشد. در شکل دهی به آرشیو شهدا و ایثارگران و اهداف کنگره ها و یادواره شهدا، می باید این قابلیت ها برای اعتبار و اصالت اسناد مورد توجه قرار گیرد. (19)

به یقین آرشیوهای مکتوب امروز بعد از قریب سه دهه از وقوع حوادث جنگ، با آرشیو شفاهی و بازگویی حوادث توسط فرماندهان دفاع مقدس می تواند مستند و تکمیل شود. با گشوده شدن این گره است که محققین می توانند وارد بحث های تحلیلی و انتقادی شوند. **محققین نیاز دارند تا مصاحبه ها و خاطرات رزمندگان و ایثارگران را با اسناد موجود تطابق دهند تا بتوانند به درستی قضاوت کنند. این گونه است که می توان راویان کذاب دفاع مقدس را شناسایی و از تحریف تاریخ جنگ تحمیلی ممانعت کرد.** (20) محققان تاریخ نگاری جنگ، درصددند تاریخ جنگ را در گذر زمان از گزند تحریف حقایق آن دور نگه دارند تا بدین وسیله دین خود را به خون شهدا و وظیفه خود را در قبال فرزندان این سرزمین ادا کنند. امروزه برپایی کنگره ها و یادواره شهدا که جنبه معنوی داشته و برای زنده نگه داشتن یاد و نام شهدا در سراسر کشور برپا می شود، فرصتی برای رسیدن به این هدف ایجاد کرده است. باید آرشیوهای اسناد جنگ و مصاحبه ها و گفته های فرماندهان و بازماندگان دفاع مقدس، بتوانند اسناد و ابزار لازم را از طریق جمع آوری و مستند سازی اسناد، در اختیار محققین جنگ تحمیلی قرار دهد. زمان می گذرد و وقایع انقلاب ها و جنگ ها در بستر زمان و مکان رخ می دهند. آن چه برای آیندگان باقی می ماند، روایت هایی است که از سرداران، ایثارگران و بازمانده های وقایع جنگ تحمیلی به آنها می رسد. این روایت ها ممکن است مستند و تا حد

ممکن نزدیک به واقعیت باشد و یا حتی مجعول و غیر واقعی و تحریف شده باشند. اسناد، باعث می شوند روایت‌ها نزدیک به واقع باشند و امیال شخصی، کمترین امکان ورود و دخل و تصرف در آنها را بیابد، به خصوص اسنادی که در بطن واقعه تولید شده‌اند و با تعریف و تحلیل وقایع از سوی سرداران و ایثارگران تکمیل و مستند می‌گردند. این چیزی است که وظایف آرشیوهای اسنادی دفاع مقدس و آرشیو بنیاد شهید و امور ایثارگران را بیشتر می‌کند و اهمیت آن را جلوه‌گر می‌سازد. قطعاً متولیان آرشیو شفاهی جنگ تحمیلی هم مسئولیت بیشتری برعهده دارند. در این میان مسئولین برگزاری کنگره‌ها و یادواره‌های بزرگداشت شهدا، ایثارگران و آزادگان، مسئولیتی بزرگ در ساماندهی این برنامه‌ها برای ایجاد آرشیو شفاهی و تکمیل اطلاعات آرشیوهای مکتوب و موزه‌های دفاع مقدس، در جهت خدمات دهی و اطلاع‌رسانی درست برای تدوین واقعیت‌های تاریخی جنگ تحمیلی برای آیندگان برعهده دارند.

نتیجه

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به مدت هشت سال با دفاع جانانه رزمندگان ایران اسلامی در کسوت ارتش، سپاه، بسیج و جهاد و در کنار آن حمایت و پشتیبانی نیروهای مردمی در سراسر ایران، حماسه‌ای به یاد ماندنی و با شکوه رقم زد که فقط تاریخ‌نگاران و وقایع‌نویسان و در همین راستا شاعران، نویسندگان و هنرمندان می‌توانند صحنه‌های این دلاور مردی‌ها را به ثبت رسانند. منابع اطلاعات و اسناد و آثار به جا مانده از دفاع مقدس و همچنین فیلم‌های مصاحبه‌ها و گزارش‌ها و آرشیو شفاهی بازماندگان جنگ تحمیلی، به عنوان ماده خام، برای پژوهش‌گران و نویسندگان علاقه‌مند به قلم زدن در این حوزه، از ارزش والایی برخوردار است. دست‌اندرکاران گردآوری، ساماندهی و اشاعه این آثار، برای انجام هر چه بهتر رسالت و وظیفه خود، مقتضی است که جنبه‌ها و ابعاد بسیار گوناگونی را در این مسیر در نظر گرفته و رعایت کنند. حال که با گذشت ربع قرن از پایان جنگ، با برپایی کنگره‌ها و یادواره‌های سرداران شهید و ایثارگران این دلاوری‌ها زنده نگه داشته می‌شود، فرصتی است تا در تدوین و نشر کتب و آثار این کنگره‌ها، به ایجاد و ثبت آرشیو شفاهی علمی و تحلیلی همت گماشته شود، تا کمک شایانی به تدوین تاریخ دقیق جنگ تحمیلی و حماسه‌ها و جان‌فشانی‌های رزمندگان و ایثارگران دفاع مقدس باشیم.

منابع و مأخذ

1- صباح، پیری، *شانه‌های زخمی خاکریز* (خاطرات یک امدادگر جانباز)، حوزه هنری سازمان تبلیغات

اسلامی، 1369

- 2- اسناد افتخار، مجموعه مقالات و سخنرانی های پنجمین همایش پژوهشی اسناد دفاع مقدس، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، پاسداری منابع اطلاعات و مدارک جنگ در خدمت صلح پایدار، نوشته سید کاظم حافظیان رضوی
- 3- پیشین، سخنرانی دکتر محسن رضایی
- 4- پیشین، اسناد دفاع مقدس، تعاریف و گونه ها، شیوه های اطلاع رسانی، نوشته عباس پیکار
- 5- گزارش عملکرد دفتر تحقیق و پژوهش معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید انقلاب اسلامی، بهمن ماه 1376
- 6- پیشین
- 7- توکلی، یعقوب، فرهنگ نامه جاودانه های تاریخ زندگی نامه شهدای فرمانده استان گیلان، دفتر دوم، نشر شاهد، 1382
- 8- گزارش عملکرد دفتر تحقیق و پژوهش معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید انقلاب اسلامی، بهمن ماه 1376
- 9- آشنایی با آرشیو های جهان، دکتر کیانوش کیانی هفت لنگ و محبوب شهبازی، آشنایی با مرکز اسناد فرهنگی ایثارگران، نوشته رضا حاجی آبادی، انتشارات هزاره ققنوس، 1388
- 10- گزارش عملکرد دفتر تحقیق و پژوهش معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید انقلاب اسلامی، 1376
- 11- طرح جامع جمع آوری و مستند سازی اسناد شهدا و مرتبط با شهیدان، دفتر تحقیق و پژوهش معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید، 1376
- 12- دستور العمل جمع آوری آثار شهدای شاخص، طرح جامع جمع آوری و مستند سازی آثار شهدای انقلاب اسلامی و آثار مرتبط با شهیدان، بنیاد شهید انقلاب اسلامی، 1376
- 13- فهیمه میر سید، خاطره هایی از شهید غلامرضا سالار، نشر کنگره بزرگداشت شهدا و بسیج جامعه زنان استان سمنان، انتشارات زمزم هدایت
- 14- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، مجموعه مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی، مقاله: تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی، نوشته محمد رضا بختیاری، 1387
- 15- روزنامه جوان، شماره 4159، مورخ 92/10/26
- 16- تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مجموعه مقاله های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس، به کوشش غلامرضا عزیزی، 1390
- 17- اسناد افتخار، همان، سخنرانی دکتر محسن رضایی
- 18- اسناد افتخار، همان، سخنرانی سردار سید محمد باقرزاده، رئیس بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس
- 19- پیشین، به نقل از: لوچینا، دورانتی، 1388، صص 83-84
- 20- پیشین.

